

Специјални додатак

Комарница

Ровчанин: Градња хидроелектране на Комарници не угрожава биљни и животињски свијет

Студије које су урађене показују да градњом хидроелектране Комарница неће бити угрожен биљни и животињски свијета на том простору, казао је у изјави за медије током једне од бројних полемика о оправданости потапања кањона Комарнице директор Електропривреде Црне Горе (ЕПЦГ) Никола Ровчанин, који је због преласка на другу дужност средином новембра поднио оставку.

Он је поновио став представника ЕПЦГ да би градња хидроелектране за грађане и државу значила многу у финансијском смислу.

"Гледајући садашње цијене стује она би произвела око 34 милиона еура годишње, што су значајна средства у овом моменту, а да се не говори о другим финансијским беневитима када су у питању општине Шавник и Плужине", рекао је Ровчанин.

Грађански и еколошки активисти који се противе турбинама на ријечи Комарници организовали су протестно едукативни камп под слоганом "Мисли бистро" како би послали поруку да неће дозволити градњу хидроелектране на истоименој ријечи.

Ровчанин је казао да разумеје активности еколога и да им је "задатак да покажу ону искључиво еколошку страну", а да са друге стране "имамо привредни интерес, а такви су и енергетски пројекти".

"Када је у питању пројекат Комарнице, то је историјски пројекат који се развија деценијама, и у финалу долази до ескалације и продубљивања проблема са еколошког аспекта. У току је израда техничке документације, идејно рјешење је

завршено, елаборат о утицају на животну средину је отприлике финале овог процеса и чекамо сагласност на тај елаборат. Елаборат је од комисије Агенције за заштиту животне средине добио велики број коментара и примједби, и рок за њихово отклањање је 850 дана. Ту се везују коментари и примједбе за биљни и животињски свијет, ми имамо другачија истраживања и студије", ре-

Никола Ровчанин

као је Ровчанин.

Додао је да без добијања сагласности на елаборат нема наставак пројекта.

"Оно што ми имамо је потпуна еколошка одрживост овог пројекта", рекао је.

Навео је и да што се тиче екологије да су сва истраживања, о биљном и животињском свијету показала да ниједна врста биљна нити животињска неће бити угрожена јер је њихово станиште и узводно од саме акумулације.

"У свом развоју овај пројекат је неколико пута мијењао своја техничка рјешења - па је почетна кота била 828 метара надморске висине па је због заштите Шавника спуштена на 818, затим због заштите ушћа ријеке Буковице и Бијеле на 816, па на крају на 811 због заштите кањона Невидио".

Ровчанин је додао и да је техничким рјешењем додата и једна нова проточна турбина како би се обезбиједио бољи ток.

Истакао је и да када је у питању екологија да је пројекат Комарнице је у односу на све остале хидроелектране из области хидроенергије "еколошки најодрживији пројекат".

"Студије показују да нема угрожености биљног и животињског свијета на том простору. Комисија је дала рок за отклањање неправилности до 850 дана и оног момента када Агенција за заштиту животне средине да сагласност онда креће друга фаза поступка - то су преговори са финансијским институцијама и расписивање међународног тендера за набавку опреме и извођење радова на самој хидроелектрани", рекао је Ровчанин.

У касним поподневним сатима коначно смо га примијетили - на гребену падине. Длака му је накостијешена, а велике, тамне очи фиксирају тачку у даљини, будне. Стадо пасе ниже на првој свјежој трави степа. Сваких неколико секунди, једна од њих подиже главу, њушећи вјетар.

Одједном, продоран звиждук експлодира у ваздуху. Дивокозе реагују инстинктивно на позив упозорења, све одједном скачу у акцију.

Монокуларом пратим њихове течне покрете док јуре низ брдо. Кад уђу у велико снијежно поље, срце ми прескочи. Сиви предатор јури грациозном снагом. Вук самотњак, чупавог репа на крају мршавог, влакнастог тијела.

Отворених уста, вук јури за запрештеним плијеном. Али откривен је прерано. У потјери која је услије-

Преграђена и осуђена на пропаст

Rewilders мисија // Поглавље 8 // Црна Гора

дила, дивокозе јуре кроз нераван терен остављајући за собом предатора, пораженог. Лов је завршен.

„Нећеш моћи да вјерујеш! Дођи! Дођи!” – Сљедећег јутра Vrais се враћа у камп након истраживања околине, узбуђено блиставих очију.

Сада су му обје руке кржаве. Једном држи тибију, а другом забија нож дубоко у зглоб кука.

„Ово је најдивље месо које ћемо икада јести” – тврди он док један задњи дио отпада од тијела уз гласно крцкање – „Вукови су уловили

дивокозу!”

Животиња је пала синоћ - на мање од 100 метара од нашег шатора. Глава, унутрашњи органи и предња нога су прождерани, остало је остављено за касније. Обје задње ноге носе трагове зуба нанијетих током јурњава.

Док Vrais скида кожу са ноге и сијече је на комаде, ја сакупљам дрва и ложим ватру. Кувамо месо са самониклим зачинским биљем и једемо ручак на сунцу, очију упртих у врхове с друге стране клисуре.

Налазимо се у планинама Црне Горе у потрази за *Rupisarpa rupisarpa balcanica*, подврстом дивокозе која је ендем овог региона - пола антилопа, пола коза.

А разлог зашто их тражимо је тај што су то вјероватно најкарактеристичнији становници овог крашког станишта. Старосједиоци земље у којој киша и снијег који се топи полако продиру у земљу, нестајући у невидљивом свијету ријека и језера. Подземни резервоар који храни бунаре неких од посљедњих ријека слободног тока Европе.

Дању, балканске дивокозе пију воду са истих тих извора. Током ноћи, оне улазе и искачу из наших снова.

Конечно почињемо да се спуштамо, зиму остављамо иза себе. Силазећи са планинских пашњака, наилазимо на прво дрвеће које дрхти голо на вјетру. Како се даље спуштамо, све више и више листова избија из својих пупољака, формирајући крошњу зелене боје која је скоро флуоресцентна.

Тада букова шума уступа мјесто ливади гдје вода цури и избија из земље. Носи хладноћу зиме, али и мирис прољећа. Жабе крекећу поред базена пуних јаја. На дну се крију тритони. Ватрени даждевњак надгледа мјесто догађаја.

Ово је извор ријеке Комарнице, а ми смо ту да пратимо њен пут.

Стрме кречњачке литице надвишују нас, стотине метара високе. Усамљени борови хватају провалију са откривеним коријењем. Бујна шума се држи за стране.

На дну клисуре, јаче стежем весло. Окружена сам пјенушавом водом, гледам *Braisov* сплав како се појављује и нестаје у таласима испред мене. Љута хука ријеке одјекује о стијене као далека грмљавина. То је мој први пут на пак-рафту у дивљој, бијелој води, и нервозна сам.

Brais стаје у вртлогу након сљедећег бука и маше ми са великим осмијехом. Тај брзак је био тежак, али успио је. Сад је мој ред. Биће ту у случају да нешто крене по злу.

Дубоко удахнем и усмјеравам прамац ка буку. Кад напокон уђем, та-

лас ме подиже и вуче напријед. Ваздух је влажан од прскања. Чини се да вода долази са свих страна.

Одједном се појављује велика стијена која ми блокира пут. Једва је заобилазим, док ме струја скоро не преврне. Таласи адреналина ударили су ме у исто вријеме када и ледена вода. Сада сам постранце, али још увијек у свом сплаву. Уз неколико снажних потеза, исправљам чамцац, плутајући низводно, узбуђена.

Након што смо тог дана направили камп, сједим на малој плажи од бијелог опраног шљунка и посматрам змију која пеца близу обале. Попут ње у води, мој ум стално зарања у иста питања, изнова и изнова: Колико ће се високо попети вода ако поплаве кањон? Хоће ли та древна стабла уз падину бити потопљена? Гдје ће змија отићи?

Неколико километара низводно, државна предузећа - електропривреде из Црне Горе и Србије желе да изграде хидроелектрану, стварајући акумулацију дужине више од 17 км, која би потопила све што смо видјели и доживјели.

Покушавам да замислим ту масу воде преко себе, погађајући линију водене површине на сунцем обасјаним литицама. Брана би била висока 171м.

Прошло је седам дана веслања овим угроженим дијелом ријеке. Седам дана страхопоштовања према ономе што јесте, и туге за оним што би могло да буде изгубљено.

Ријетко богатство дивљих станишта гдје бијесна бијела вода тече

кроз старе шуме. Гдје водопади прскају у тихе базене прозирног смеарага. Гдје ноћу свици освјетљавају клисуру као звијезде луталице.

Током ове седмице, кањон почињемо да доживљавамо као свијет за себе - уточиште.

А то је оно што кањони заправо јесу - сигурни простори заштићени од људских и климатских стресора. Уточишта у којима се флора и фауна може развијати и опстајати без сметњи.

Онда, у једном од наредних дана доживљавамо да ток престаје. Нетакнута Комарница улази у вјештачко језеро и умире.

Њено гробље је Пива, акумулација коју је створила огромна хидроелектрана изграђена 1970-их година. Некада и сама ријека слободног тока, Пива је била преграђена и осуђена на пропаст. Педесет година касније, то није ништа друго до устајала топла бара посута плутајућим острвима крхотина.

У њеном неплодном пејзажу, више него икад разумијемо зашто се наши партнери у Црногорском друштву еколога чврсто супротстављају електропривредама које сада циљају на Комарницу.

Хоћемо ли дозволити да преостале дивље ријеке Европе постану још једна индустријска локација? Још један извор профита за неколицину?

**Текст: Eva Hubner,
активисткиња
Фотографије:
Brais Palmas, еколог**

Спасавање невиђеног: битка против хидроелектране на Комарници

Пјенушава, сафирна вода хучи између сребрнастих кречњачких стијена, високих до 300 м. Лиснате папрати и здепаста стабла букве држе се за стране ових зидова као да не постоји сјутра. Изнад воде, скоро да можемо замислити митске змајеве и виле како лебде на топлим ваздушним струјама, борећи се за контролу ваздушног простора, док цвијеће врви од оса, буба и пчела. Штавише, чиопе и ласте роне и ковитлају се, подстакнуте зововима својих младих. Далеко испод таласа и вртлога, обиље водених мекушаца, шкољкаша и других бескичмењака који су ту присутни од миоцена настављају да напредују у овим водама.

Ово је сцена којој бисте били свједоци да сте прије 1.000 година ушли у кањон Невидио, дио ријеке Комарнице дуг 2 км. Кањон Невидио преводи се као „Невиђени кањон“, заиста, такав је остао, нетакнут од човјека, све до недавно. Тек 1965. године тим локалних планинара препрешачио је кањон цијелом дужином, засадивши прве смјеле човјечије кораке у овој далекој дивљини.

Док сам се пењала, плувала и тегурала сопственим путем кроз кањон деценијама касније, нијесам могла да замислим чудо које су ови неустрашиви истраживачи осјећали када су се нашли у овом нетакнутом екосистему. Никада се нисам осјећала тако изгубљено у простору и времену као овдје, фолклор и екологија испреплетани заједно да би створили осјећај безвремености који отупљује ум.

Али док сам зурела у плаву пругу која се ширила између кречњачких плоча, обузела ме је унутрашња тјескоба коју дијеле многи Црногорци. Комарница ће ускоро бити

преграђена, њен биодиверзитет и еколошки интегритет заувјек потопљени резервоаром који ће држати стотине метара бетона. Ово је био разлог мог доласка у Црну Гору. По позиву локалног еколога, дошла сам да документујем ставове мјештана, научника и активиста око бране на Комарници.

Милица

„Бране дијеле, ријеке уједињују. Влада испира мозак нашим људима, брана мора бити заустављена“.

Ове оштре ријечи упозорења су у оштром контрасту са глатким тоновима цеза који ублажавају атмосферу модерног бара на отвореном гдје седимо. Милица Канкараш је музичарка, активисткиња и светрана еколошка суперхероина.

Упознала сам је у топлој пријестоници Црне Горе. Свако ко је посетио то мјесто у августу као и ја, знаће задовољство боравка у граду који се налази у здјели планина, чији зидови блокирају све бенигне повјетарце и концентришу топлоту као лупа. Док сам излазила из аутобуса и пролазила поред апотеке, њен неонски зелени знак означавао је хладних 42°C.

Сједјели смо за столом поред корита које, када не пресуши због јаког летњег сунца, доноси благи ток воде из ријеке Рибнице. Тај бар је популарно састајалиште умјетника, музичара и других слободоумних душа – савршено мјесто за упознавање са тешкоћама Комарнице.

Бране нијесу доносиоци зелене енергије и просперитета, како неки људи овдје мисле“, каже Милица. Посљедњих деценија забиљежен је тренд изградње брана широм Европе, а посебно на Балкану који обилује планинама и брзим ријекама. Вођене политичком похлепом

да зараде новац од хидроенергије, политике изградње брана драстично мијењају ријечне екосистеме. Заустављањем протока воде, оне такође заустављају природни проток хранљивих материја низводно и блокирају рибу која мигрирајући покушава да плива узводно да би се размножавала. Акумулације такође плаве околна станишта, мијењајући састав земљишта и вегетацију, једна студија о ријечи Мињо у Португалу показала је драстично смањење биљног диверзитета у областима које окружују брану. Овај недостатак разноврсне вегетације смањује погодност станиште и за копнене врсте, што значи да утицај брана иде даље од саме промјене токова воде.

Штавише, енергија коју генеришу бране мала је у поређењу са енергијом вјетра или сунца, процес изградње траје дуже и, када се једном изграде, бране се ослањају на падавине – што је све непредвидивији феномен у контексту климатских промјена. Штавише, далеко од тога да представљају зелену алтернативу фосилним горивима, резервоари створени бранама заправо најчешће додају гасове стаклене баште у атмосферу, пошто плавлена великих површина земље доводи до изградње органске материје, током које се ослобађа метан.

И то су само еколошке посљедице, процјењује се да је 80 милиона људи расељено због пројеката изградње брана широм свијета. Грађевински радови и поплаве из акумулација расељавају читаве заједнице, од којих су многе принуђене да напусте свој дом и земљу без икакве накнаде. Они који одлуче да остану суочени су са загађењем, измијењеним циклусима вода, измијењеном микроклимом, па чак и земљотресима узрокованим повишеним притиском воде у земљишту које ок-

ружује резервоаре, што погоршава већ постојећу тектонску напетост.

Политичка ситуација у Црној Гори је тешка, корумпирани званичници виде изградњу бране као добру прилику за добијање међународних инвестиција. Међутим, пројекат изградње бране Комарница, главни дио државне стратегије развоја енергетике, дијеле двије корпорације: Електропривреда Црне Горе и Електропривреда Србије. То значи да ће велики дио потенцијалног прихода истећи ван наших граница. У међувремену, Влада говори мјештанима да ће брана створити нова радна мјеста у грађевинарству и туризму, нудећи 2.000 еура надокнаде онима који ће бити пресељени. Иако ово може изгледати оскудна сума у замјену за губитак нечијег дома и природом даних услова за живот, ово је сума коју многи локални фармери никада нијесу видјели, многи ускоче у ту прилику, наивни ка чињеници да је то оскудна сума за преживљавање у модерном потрошачком друштву без посла и плаца ком би се могли вратити.

Бато

„Живот је овдје тежак, госпођо. Брана нам доноси наду.”

Тек сљедећег дана открила сам колико је заиста ефикасна владина стратегија испирања мозга. После ноћи у хостелу и јутра проведеног у истраживању старог града Подгорице уз јак локално скуван еспресо (пола шоље је био шећер, комбинација глукозе и кофеина једнака је ракетном гориву) и буреком (балканско пециво величанствено пуњено домаћим сиром), нашла сам се у аутобусу који је кривудао укосницама према планинском сјеверу Црне Горе.

Након што сам искочила на удаљеној раскрсници без икаквог телефонског сигнала и без познавања локалног језика, чекала сам свој превоз. Треба да кампујем на малом имању, Орловом гнијезду, названом тако по пару сурих орлова које је могуће видјети како лете изнад својих гнијезда на литицама кањона на којима почива и ресторан. Посао је

овдје породична ствар, а власников отац Милан понудио ми је превоз. Недуго касније се појавио, ударајући по макадамском путу у похабаном BMW-у и поздравивши ме срдачним осмијехом добродошлице. Након топлог руковања, ушла сам и он је наставио да ми одушевљено прича о локалном крају (претпостављам) на црногорском (од којег ништа нисам разумјела), шареним словенским интонацијама које су истицале његове веселе узвике.

У једном тренутку зауставио је ауто на путу и отрчао да ми отвори врата. Изашла сам и, пратећи његов упирујући прст и поносан поглед, схватила о чему је све вријеме говорио. „Кањон Невидио!” узвикнуо је, у његовом гласу се читовао дубоко укорјењен понос.

„Дивно!” Одговорила сам, користећи једну од неколико ријечи његовог језика које сам познавала.

„Невјероватан.”

И било је – кречњачке литице прекривене шумом стајале су са обје стране невидљивог понора, скривајући биолошку разноврсност далеко испод. Мој први сусрет са Комарницом био је још више обавезујући када сам стигла у Орлово гнијездо. Након још неколико километара дуж пута који се држи стијена, срдачно су ме дочекали власник Бато и његова супруга. Иако сам стигла усред ужурбане смјене за ручак, Бато је одвојио вријеме да ми покаже најбоље мјесто за камп и узбуђено је указао на гнијездо сурих орлова. Сам ресторан се налазио на врху литице и имао је невјероватан поглед на један крај кањона којем су гости могли да се диве са софа направљених од бала сијена.

Туристичка индустрија је тек недавно стигла у овај дио руралне Црне Горе, балканске нације у раз-

Комарница - Фото: Добрица Митровић

воју, чији велики дио сеоског становништва излази из кругова самосталних пољопривредника, које су креирали њихови преци стотинама година. Било је лако романтизовати ово мјесто, живописно офарбане дрвене куће прошаране дуж пејзажа, док коњи и запрежна кола редовно замјењују аутомобиле за превоз сијена и друге робе између сеоских имања. У позадини вребају планине Дурмитор, чији индиго, снијежни врхови шапућу древне народне приче. Вукови, медвједи, рисови и вепрови и даље лутају шумама, вршне грабљивице које обликују ријетке, нетакнуте европске екосистеме, али и представљају узрок великог незадовољства сточара када се усмјере на њихову стоку или кошнице. Образовање и инфраструктура тек почињу да се вијугају ка овим крајевима; живот остаје тежак за многе који овдје одлуче да живе.

„Видиш ли тај кањон?” питао ме је Бато. „300 метара дубине. Сваког дана моја бака се спуштала по воду и носила је са собом. Сваки дан, љети и зими, по сунцу, киши и снијегу. Живот овдје није лак, знаш. Веома је тешко. Наше село - нама вода треба за туризам, а туризам за посао. Без посла, ми се само бавимо пољопривредом и живимо онако како су живјели моји деда и бака, и њихови деда и бака.”

Провирила сам преко стјеновите ивице литице, лабаво камење се рушило, одбијајући се од стабала жбуња и дрвећа које се усудило да израсте пред таквом вратоломијом. Иако сам обично расположена за високо авантуристичке активности, једва сам могла да схватим спуштање у кањон у једном комаду, а камоли да се поново пењем носећи литре воде. Сада цијеви снабдијевају Бата и његове муштерије водом, али његове ријечи навеле су ме да схватим како перспектива економског подизања заправо представља наду за коју се многи овдје држе.

Једно од обећања продатог сељанима је да ће брана донијети нова радна мјеста током процеса изградње као и током рада електране. Али сурова реалност је да већина мјештана нема образовање или искуство за обављање ових послова, што значи да се плате неће задржати у овом подручју. Штавише, бука и разарања изазвана грађевинским радовима, фабрике бетона и друга постројења уништиће природни мир и љепоту која привлачи туристе, тако је било и у другом граду, Плужинама, даље низ ријеку када је 1975. изграђена брана Мратиње.

Кирси

„Брана је економска, социјална и еколошка бесмислица.”

Kirsi Niivaerinen је финска експерткиња за одрживи туризам која живи и ради у Црној Гори од 2006. године. Живи локално, заљубила се у природни мир овог подручја и након шест година у главном граду одлучила је да Пошћење у Шавнику надомак Комарнице учини њеним домом. Срела ме је у Орловом

гнијезду, гдје смо разговарале док смо сједјеле на стијени која гледа на кањон, а придружила су нам се и њена два пса спасиоца Вања и Папи који су се повремено убацивали уз пискање и шмрцање да дају своје мишљење.

Кирси ми каже да је Комарница званични кандидат да постане Emerald подручје и да има велике шансе да постане NATURA 2000 подручје, то јест дио европске мреже заштићених подручја од посебног интереса за очување, захваљујући њеној еколошкој разноликости и интегритету. Долина Комарнице такође има потенцијал да постане дио Националног парка Дурмитор који је под заштитом UNESKO-а, али ниједан од ових уступака неће бити учињен уколико брана буде изграђена.

Штавише, није урађена објективна процјена утицаја на животну средину (Елаборат о процјени утицаја), еколошки подаци за коришћени за израду Елабората били су стари и до 30 година, остављајући број врста и мјерење аспеката екосистема веома застарјелим. Пројекат би требало да кошта преко 300 милиона еура, али је недостатак финансијских средстава одложио почетак. Кирси верује да је ово грубо потцјењивање трошкова и да ће пројекат, ако буде започет, највјероватније бити заустављен, остављајући то подручје ничијом земљом, потпуно девестираном.

„Црна Гора је најбоља локација за соларну енергију, љети добија до 11 сунчаних сати дневно“, каже ми она. „Опремљена соларним панелима, појединачна домаћинства би умјесто тога могла директно да имају користи од локалне климе.”

Према њеном искуству, одрживе социо-економске алтернативе су веома очигледне и игнорисане. Подручје већ припада транснационалној Via Dinarika траси, и док смо се враћали пролазећи кањон Невидио, Кирси је такође представила и Топ стазе - националну мрежу бицикличких стаза која омогућава корисницима да креирају своја путовања кроз планине, језера и дуж обала.

„Рурални туризам са локалним

домаћинствима има, посебно након пандемије, добре могућности за развој органске пољопривреде, авантуристичких путовања, камповање, планинарење, бициклизам, кањонинг, туризам за очување дивљих животиња... све под вођством породичних предузетника“, објашњава она. „Младима нијесу потребне хидроелектране. Оно што им је потребно је добро управљање дестинацијом, укоренење у локалним заједницама и њиховим предностима. За то је потребна стратегија, са акционим планом и одговорним људима, добром комуникацијом, образовањем, приступачним путевима и модерним маркетингом. Ништа од овога се тренутно не дешава овдје, упркос неописивом потенцијалу.

У септембру 2022. године, жалба за изградњу бране поднијета је од стране Црногорског друштва еколога Бернској конвенцији, првој међународном тијелу за очување природе. Упркос подршци Конвенције, напредак је спор и заустављање изградње бране остаје бирократска главобоља.

Дејан

„Још једна ствар прије него што скочите: ова ријека је жива. Уживајте у њој, поштујте је и не заборавите да погледате горе.”

Следећег дана, послје ноћи пуне хора цикада и сирупасте свјетлости пуног мјесеца, рано сам устала да се нађем са Дејаном, локалним кањонинг водичем и активистом. Црногорац, годинама води посјетиоце кроз планине и ријеке, а данас сам се придружила његовој групи кроз кањон Невидио. Кањонинг укључује планинарење, пењање и пливање низводно ријеком. У нашем случају, обукли смо мокра одијела од 7 мм да заштитимо тијело од ледене воде која се срушила са масива Дурмитора са сјевера, и овдје заронила.

Провели смо два сата у кањону, литице су понекад постајале толико уске да смо морали да се стиснемо бочно како бисмо прошли. Громаде камења зауставиле су се у базенима, међу литицама, високе неколико

метара, са којих је требало скочити, а стијене су биле клизаве под ногама и рукама док сам настављала да се пробијам између њих. Урадила сам како је Дејан рекао и застала да подигнем поглед, сјајна азурна трака провлачила се између литица изнад моје главе, нудећи прозор до спокоја изнад ужурбане живе водене клисуре. Осјећај вашег тијела потопљеног у ледену воду док вам се глава пече на 30°C само је додао чудан, онострани осјећај кањона. Тек понека пластична флаша захваћена вртлогом распукне мјехур нетакнуте природе, лебдећи стражари људског свијета који су успјели да задргу и у овај скривени рај.

Након последњег скока низ водопад, изненада су се литице размакле и сјајна сунчева свјетлост је испунила базен гдје смо се сада окупали. Прешли смо Невидио, видјели Невиђено. Након успона уз стијене и пјешачења по стјеновитом путу, вратили смо се на почетну тачку и поново ушли у људски свијет. Дио Дејановог доживљаја турнеје за госте је да их након авантура почастити обилним црногорским ручком. Док смо сједјели и ћаскали, сви су били у сличном страху као и ја због судбине природних љепота ријека и планина. Јасно је да туристичка вриједност овдје лежи у очувању овог екосистема.

Послије ручка сам се са Дејаном одвезла у други град, Плужине. Када је изграђена брана Мратиње, поплавила је то подручје новоствореним Пивским језером. Узбурканим мјештанима је обећано да ће језеро привући туристе и посао, али изгледа да се то никада није остварило у неком опипљивом броју.

Док смо скакутали стазом кроз планине у добро коришћеном ципу, Дејан ми прича нешто више о својој љубави према крају. Страствени астрофотограф, основао је НВО Никта, посвећену заштити ноћног неба у земљи. „Црна Гора је једина држава на свијету у којој можете видјети Млијечни пут док стојите у главном граду“, поносно ми каже. Имала сам привилегију да из прве руке видим задивљујуће ноћно небо Црне Горе претходних неколико

ноћи, хиљаде звијезда које окружују позадину најдубље црне боје мастила. Не бисте били у криву ако бисте помислили да сте се нашли усред пустиње, хиљадама миља од било ког града или насеља.

„Почео сам да истражујем свјетлосно загађење и његове ефекте, како на екосистеме, тако и на људе након што сам се заиста упустио у астрофотографију“, наставља Дејан. „Желим Црној Гори да добије статус Парка тамног неба, онда можемо имати користи од туриста који долазе да виде нашу природу, а тада ће и наши људи бити подстакнути да је штите.”

Оно што је било најочитије док је Дејан говорио је његов неизмјерни понос везан за Комарницу и за црногорску природу. Увиде у друштвено-политичку ситуацију и локалну историју обогатио је живописним причама о авантурама на отвореном. Комарница је његов дом и живот; ако се ограда, губи обоје.

Разговор нагло престаје када смо стигли до Пивског резервоара, моје крајње дестинације у Црној Гори. Јарко плава маса воде, окружена прљавом, сивом мрљом која се протеже дуж долине, као линија прљавштине која остане након што повучете чеп за купање у кади. Камење, шут и одбачене даске леже у трулежи на ивици воде. Акумулација је утопила/уништила велики дио нетакнуте шуме која је некада лежала са обје стране ријеке.

Вода је била чудног, неприродног изгледа, млијечноплава. Дјеловала је некако у нескладу са дубоким жадом шуме високо изнад. Гола, изложена стијена између језера и дрвећа служила је као визуелни подсјетник на тренутну неповезаност између људи и природе, еколошки мртва ничија земља која се непрестано шири, остављајући ожиљке на пејзажу. Ово је, чинило се, био крај за ове долине шуме.

Пивско језеро представља упозорење за то шта слиједи уколико Комарницу прегради брана.

*Katy Ellis, новинарка
Чланак оригинално писан
за SUSTON Sustainable
Outdoor Magazine*

Кајакаши Комарнице - Фото: Solutions4you

Ко је видио – Невидио

Неколико црногорских удружења за заштиту природе поднело је Секретаријату Бернске комисије жалбу због могуће изградње хидроелектране у једном од последњих дивљих кањона у Европи. Црна Гора до средине септембра има рок да реагује, а активисти и стручњаци у међувремену истрајавају на томе да се мора спречити изградња бране на Комарници.

Дубоким усеком у крашком терену, хрлећи кроз водопаде, букове и слапове, вијуга смарагднозелена река – Комарница. Једна од последњих дивљих река у Европи, а њен кањон један од пет најзначајнијих у Црној Гори, и једини нетакнут. Стрми обронци пуни су живота који је међу њима налазио уточиште и током ледених доба, да би се одатле обнављао у топлијим епохама. Од 88 станишта биљних и животињских врста у Европи овде се скрила четвртина. Исцрпним прегледом екосистема којима је

Комарница богата наука, ипак, још не располаже, јер је њена клисура недовољно истражена. То нарочито важи за пећине у њеном саставу и најужи и најдраматичнији део, кањон Невидио, у који тешко допире и сунце. Невидио је људској ноzi постао доступан тек средином шездесетих година, а и данас му се може приступити само уз ронилачко-алпинистичку опрему и искусне водиче.

Комарница ужива статус споменика и парка природе, номинована је за Emerald и Natura 2000 подручје, а UNESCO и IUCN (Интернационална унија за заштиту природе) су предложили да добије статус националног парка и придружи се постојећем UNESCO подручју Дурмитора и Таре. Непредвидљива река и тајновити кањон Невидио, урезани између планина Војник и Дурмитор, донедавно су били невидљиви и за мапе експлоатисаних и девастираних подручја.

Неодржива рачуница

Ситуација се, нажалост, мења. Влада Црне Горе је 2012. године реактивирала пројекат изградње хидроелектране из 1972. широм Стратегијом развоја енергетике Црне Горе до 2025. Од тада се о пројекту више пута преговарало, да би до одлучнијих корака у смеру реализације дошло непосредно пре политичких промена. Наиме, Влада Црне Горе је 27. августа 2020. (три дана пред изборе) Електропривреде Црне Горе (ЕПЦГ) доделила концесију на изградњу ХЕ. По доступним најавама, ЕПЦГ би у пројекту учествовала са 51% инвестиција и добити, док би мањински партнер, као и у старом пројекту, била ЕП Србије. Упркос надама да ће се након завршетка тридесетогодишње владавине ДПС-а нова управа одговорније позабавити заштитом животне средине, Министарство капиталних

инвестиција је концесију потврдило почетком 2022. године.

Заговорници пројекта се позивају на потребе државе да оствари енергетску независност и убрза транзицију на обновљиве изворе енергије (ОИЕ). На руку им иде актуелна енергетска криза, али, како тврде активисти и независни стручњаци, не и реалне процене стања енергетског сектора ни његових развојних потенцијала, те ненадокнадиве штете од ХЕ Комарница.

За почетак, Црна Гора од енергетске независности и остварења зелене транзиције није толико далеко да би то захтевало жртвовање последњих европских предела очуване природе. Још 2018. године она је из ОИЕ добијала близу 40% енергије, премашивши циљеве тада важећег Националног акционог плана, док је 2020. удео обновљивих извора у укупној производњи електричне енергије износио 53,98%. Активисти истичу и да ЦГ већ сада има капацитет да на међународном тржишту струје периодично наступа као извозник.

Они, дакако, не тврде да се на томе треба зауставити, али наглашавају значај алтернативних праваца развоја. Један од њих је реконструкција електроенергетске мреже, у којој годишњи губици од 15% двоструко премашују предвиђени принос спорне ХЕ (7%), док су четири пута већи од онога што ће од ње у најбољем случају добијати ЕПЦГ. Уз то, теза да становништво мора да пристане на велике хидроелектране ако хоће да од МНЕ заштити мале реке и стане на пут катастрофалном загађењу из ТЕ у Пљевљима не стоји. Наиме, Црна Гора, која већ близу 80% енергије добија из хидролошких, а тек 20% из других ресурса за ОИЕ, располаже и огромним потенцијалом за експлоатацију сунца и ветра.

Штавише, улагањем у ветропаркове и соларне панеле, уместо у хидроенергетику, истовремено би се постигла заштита природе и диверзификација ОИЕ која доприноси стабилности електроенергетског система, али и већа економска исплативост пројекта. Наводи се да

ветропаркови Крново и Можура, у које је укупно уложено знатно мање од 300 милиона евра колико се планира инвестирати у ХЕ Комарница, производе 50% електричне енергије више од њеног пројектованог приноса. Црна Гора располаже и завидним могућностима за искоришћавање сунчеве енергије, која би се, уз то, могла убирати на локацијама које нису од значаја ни за животну средину нити за привреду. Не само стење и кровови – соларним панелима би се, рецимо, могло покривати јаловиште са депонијом шљаке и пепела у Пљевљима, као и одлагалиште чврстог отпада Комбината алуминијума Подгорица и неплодно земљиште око њега, па удео сунчеве енергије у ОИВ подићи са безначајних 0.1%. За то би, како тврде активисти, било потребно уложити око 40 милиона евра, а инвестиција би се исплатила знатно брже него ХЕ Комарница, која по

већини процена у рад не би ступила пре 2032.

Повећање удела соларних електрана и ветропаркова у енергетском миксу земље, уз то, није само жеља еколога, већ и прокламована државна политика. Наиме, Министарство капиталних инвестиција Црне Горе је почетком марта објавило да је у том циљу покренуло посебан програм и договорило финансијску подршку Европске банке за обнову и развој (ЕБРД). Ипак, иако ће, између осталог, улагати у ветроелектрану Гвозд и соларну електрану на језеру Слано, на листи приоритетних инфраструктурних пројеката објављеној почетком године као највећи из области енергетике и даље фигурира ХЕ Комарница.

Активисти тврде да је исплативост експлоатације ХЕ спорна и без упоредбе са алтернативним пројектима. Они истичу да су процене о томе да ће она коштати око 300 ми-

Бољске греде - код извора Комарнице - Фото: Дејан Лазаревић

лиона евра сачињене 2020. године, пре него што су цене грађевинског материјала и опреме кренуле стрмом узлазном путањом. Указују и на то да су процене о њеним приносима рађене без да се у обзир узму климатске промене због којих су ХЕ Перућица и Пива прошле и претпрошле године дале знатно мање, а Пива 2017. године чак двоструко мање струје од очекиваног.

Занемарена је и чињеница да у кањону постоји тектонски расед који доводи у питање изводљивост формирања бетонске бране високе 171м и акумулационог језера дугог око 17км, те стрепње да би коришћење акумулације угрозило стабилност терена, због којих су потенцијални инвеститори одустали од учешћа у пројекту 2013. Пражњење сличног језера на Пиви доводи се у везу са растом инциденције потреса. Зато изградња бране и акумулације за локално становништво,

поред губитка туристичких потенцијала, са собом носе и безбедносне ризике – а због најаве да ће мањински партнер у изградњи и експлоатацији бити ЕПС и закључака да се тако Србија поново меша у витална питања у Црној Гори, изградња ХЕ Комарница би могла да представља ризик и за трусни терен политичких односа у региону.

Неповјерење у власт

Властима наклоњени медији се, у међувремену, разбацују бројкама о економском бољитку за локалну заједницу, најављујући, примера ради, да ће сиромашна Општина Шавник од ХЕ приходовати 2.5 милиона евра годишње. Заштитници Комарнице имају тежак задатак да такве вести демантују једну по једну. У случају конкретних навода, они износе да у концесионом уговору стоји да ће се за Општине Шав-

ник и Плужине заједно одвајати 1% новца од укупног прихода који би генерисала ХЕ Комарница, а који ЕПЦГ процењује на 46 милиона евра годишње, те да Општина Плужине од веће ХЕ Пива приходује око 900.000 евра на годишњем нивоу.

Економски интерес мештана, као ни интерес Црне Горе, ипак, није могуће прецизно коментарисати јер су детаљи пројекта – недоступни јавности. Црногорско друштво еколога (ЦДЕ) је протестовало јер од ЕПЦГ нису успели да добију ни уговор са ЕПС-ом ни идејни пројекат. Да би јавности и властима гласније указали на набројане проблеме активисти за заштиту животне средине и стручњаци су почетком 2022. основали грађанску иницијативу Спасимо Комарницу и крајем марта уприличили алтернативну јавну трибину, након што је руководство ЕПЦГ одбило захтеве да је организује само. Из Спасимо Комарницу такође скрећу пажњу и на то да би овај пројекат био заустављен раније да су нове власти одржале предизборна обећања о поштовању уставних одредби Црне Горе као еколошке државе, увођењу строже контроле рада државне управе и већем укључивању јавности у процесе доношења одлука. Техничка влада Здравка Кривокапића, тако, не би била у прилици да потврди концесију да је одржала реч и донела Закон о влади.

Грађани су, као и у свим сличним ситуацијама, на своје и интересе животне средине били приморани да пажњу скрену и јавним окупљањем. Зато је од 30. априла до 3. маја у Брезницама код Комарнице одржан четвородневни скуп мештана, стручњака и активиста. Будући да ништа не узрујава политичаре тако успешно као медијски скандал, противнике ХЕ Комарница су тада посетили премијер Дритан Абазовић и министарка екологије Ана Новаковић Ђуровић. Абазовићев грађански покрет УРА, мањински играч у обе владајуће коалиције од пада ДПС-а је, подсетимо, једина формално зелено оријентисана странка у ЦГ. УРА је протеклих година подржала мораторијум на изградњу МХЕ и

Водопад Комарнице - Фото: Solutions4you

иницијативе против изградње војног полигона на Сињајевини, али и изгубила нешто од поверења зелено оријентисаних гласача због недовољне одлучности у заустављању еколошки штетних пројеката. Зато је Абазовићево обећање активистима да Влада Црне Горе на Комарници неће предузимати никакве кораке који би били штетни по животну средину примљено са резервом.

У исто време, тврдњама представника ЕПЦГ да потапање дела кањона не би било штетно по природу активисти не верују. Они скрећу пажњу на то да и у Елаборату процјене утицаја хидроелектране Комарница на животну средину, чији је наручилац ЕПЦГ, јасно стоји: “Изградња хидроенергетског система на Комарници имаће значајан утицај на деградацију станишта, умањење вредности биолошке разноврсности и екосистема и читаве биоме.” Овај елаборат показује да план изградње хидроелектране “игнорише препоруке и еколошке прописе Европске уније, као што су, између осталих, Директиве о стаништима и Директива о птицама”, истичу из Центра за заштиту и истраживање птица.

Истрајни у томе да спрече изградњу, Црногорско друштво еколога (ЦДЕ), НВО Друштво младих еколога Никшић и Организација КОД су поводом одлуке Владе Црне Горе да одобри концесију поднели жалбу Секретаријату Бернске конвенције. По њиховим наводима, Црна Гора је прекршила чланове 3 и 4 конвенције која потписнице правно обавезује на унапређивање и очување дивље флоре и фауне, те Препоруку бр. 157 (2011) Сталног комитета која се тиче очувања дивљих животиња и природних станишта. Жалба је прихваћена као валидна, чиме је пројекат привремено стопиран. У наредном кораку очекује се долазак независних експерата на терен и прослеђивање жалбе надлежним институцијама Црне Горе, које до 15. септембра морају да дају званични одговор на тврдње еколога да би изградњом ХЕ био уништен живи свет Комарнице.

Искра Крстић, Београд

Љепоте и вриједности ријеке Комарнице и Шавника

Све познатија ријека Комарница посјетиоце изнова одушевљава својим импозантним, дивљим кањоном, на мјестима дубоким и преко 700 метара, који спаја Шавник и Плужине. Када стојите на рубу кањона, са једне стране ноге вам подрхтавају од висине и љепоте јер сте у равни са орловима, а са друге стране осјећате питомост предивних околних села која се простору на висоравнима са обије стране кањона. Села су даље окружена дивљим планинама као што су Војник, пивска просторства и Дурмитор.

Комарницу описујемо и као „Тара у малом” - јер има све љепоте Таре на мањем простору. Као што Тара окружује и чува Дурмитор са једне, тако то ради и Комарница са друге стране, чинећи једну амбијенталну цјелину пуну природне драме, најљепших пејзажа и могућност за развој најодрживијег туризма на ком цијели свијет може да нам завиди.

Комарница настаје од Дурмиторских вода у станишту дивокоза, тече кроз долине окружене вертикалним стијенама - Бољске греде гдје се дружи са медвједима, даље жубори кроз букове шуме, а затим изласком из истоименог села одједном се наизглед губи у најпознатијем мјесту за кањонинг у Црној Гори - Невидио.

Након Невидиа гради шири, али све дубљи и дубљи, ништа мање импозантан дио кањона, гдје се спаја са Придворицом и гради велику Комарницу. Ова импресивна манифестација природе на спектакуларан начин свједочи о периоду од 30 милиона година током којих је ледено хладна вода пуна кисеоника пробијала свој пут између два монументална планинска дива, супростављајући се отпору стрмих и хладних камених блокова. Као резултат сталне борбе, формиран је кањон аутентичне и необичне љепоте,

обиљежен снажним контрастима. Брзи пад воденог тока Комарнице ствара низ водених каскада и пјенушавих букова који додатно обогаћују ово природно чудо, и чине рај за кајакаше али и за риболовце. Не толико давно, Комарница је свој пут завршавала уливајући се у ријеку Пиву (чији је кањон по ријечима старих био најљепши у Црној Гори, а чији остатак данас можемо видјети низводно од бране) и са њом заједно путовала до ријеке Таре, са којом се уједињује у Дрину. Данас, Комарница свој пут завршава у вјештачкој акумулацији Пивско језеро.

О вриједностима Комарнице не говори само њена амбијентална љепота, већ и кипуће врело живог свијета које је у њему пронашло склониште. Сударом планинске и субмедитеранске климе, Комарница пружа најразличитије услове за живот. Кањони су мјеста у којима су се врсте сакривале током климатских криза као што су, нпр. ледена доба, и управо из ових мјеста живи свијет је поново населио наш континент након повлачења леда.

Неке од ових врста нијесу изашле ван кањона, па сада ту живе као реликтне и ендемске врсте. Изолваност и неприступачност неких дјелова кањона Комарнице и данас живом свијету објезбеђује сигуран простор далеко од човјека, па су у њему примијећени невјероватно велики примјерци одређених животињских врста, али и старе, никад сјечене шуме букве које врве од живота. Стијене овог кањона су кречњачке, ишаране пећинама и јамама, чија неиспитана подземна просторства крију висок ниво ендемизма. Комарница у неким својим дјеловима чува природне појаве у изворном облику, из времена у којима човјек још није био окупирао природу.

Није изненађујуће што је кањон Комарнице заштићен и на националном и на међународном нивоу. Проглашен је парком природе, затим заједно са ријеком Пивом и спомеником природе, а номинован је и за Emerald подручје - дио највеће свјетске мреже заштићених подручја, а представља и будуће Natura

Цвијеће Комарнице - Фото: Јелена Поповић

2000 подручје – дио мреже заштићених подручја Европске Уније. Поред тога, красе га титуле као што је ИПА (енг. Important Plant Area - важно подручје за биљке), ИБА (енг. Important Bird Area - важно подручје за птице) и КБА (енг. Key Biodiversity Area - кључно подручје за биодиверзитет). Посебну вриједност Комарница има зато што припада природној цјелини НП Дурмитора, па је од стране УНЕСЦО-а била предложена за прикључење националном парку, како би и сама била прекривена плаштом заштите који омогућава да Дурмитор и Тара, као природна подручја свјетске баштине, буду сачувана за цијели свијет. Међутим, политичке одлуке довеле су до тога да Комарница добије много нижи ниво заштите - парк природе, како би њени ресурси налик шумама и водама могли да буду коришћени.

Упркос различитим нивоима заштите и непроцјењивој биолошкој и амбијенталној вриједности, Комарница је данас снажно угрожена плановима за изградњу велике хидроелектране, која би дивљу ријеку и импозантан кањон претворила у дугачку празну акумулацију, и потпуно избрисала све њене вриједности, али и могућности да човјек са њених обронака буде за примјер свих како је то могуће живјети и развијати се у складу са дивљом природом.

Ипак, постоји пуно оних који са много пажње и љубави гледају на Комарницу, међу њима су научници, активисти, туристи, туристички водичи, истраживачи, рибари, авантуристи и многи други који јој приступају са посебним дивљењем. Ови људи развијају могућности кориштења природних ресурса којима истовремено његују природу, чувајућу је за наредне генерације.

Комарница више није само природна атракција, у протекле двије године постала је и симбол уједињења људи који се залажу за здраву и дивљу природу, као и за људе који у таквом природном окружењу живе и бораве. Тако је формирана иницијатива Спасимо Комарницу, која је током само два кампа, усмје-

Дивокозе - Фото: Дејан Лазаревић

рена на праву валоризацију овог подручја, успјела да окупи преко 600 људи из 17 различитих земаља. Након кампова, прича о Комарници проширила се широм свијета.

Шавник, мали планински град, тренутно је можда најпознатији по томе што тамо „сунце излази два пут” дневно.

Међутим, као градић који лежи на три ријеке, ушушкан међу планинске вијенце, нуди много више од ове забавне досјетке. Територија Шавника смјештена је на падинама, у долинама и на површинама планинских масива: Дурмитора, Сињајевине и Војника. Планински масиви, ледничка језера, шумска пространства, висоравни, непрегледни пашњаци, долине ријека, и кањони, са великим разликама у надморским висинама дају посебан печат овом подручју.

У Шавнику свакодневни живот се одвија полако. Локално становништво ослања се на традиционалне начине живота који су по правили потпуно у складу са природом, јер природне ресурсе које користе, и од којих зависе, чувају да би могли да их користе и у будућности. Далеко је познато мишљење да су

„Шавничка села најљепша села у Црној Гори”, а сви они који су их посјетили то могу и потврдити. Село Пошћење гласи за најљепше село у Црној Гори – тај епитет поклонио му је и чувени географ Јован Цвијић у својим путописима.

Према великом броју туриста и стручњака из те области, који су посјетили ово подручје, Шавник је град који представља прави рај за љубитеље природе и активног туризма, током цијеле године. Планинарење, брдски бициклизам, кајакинг, кањонинг, спортско пењање, спортски риболов, турно скијање, шетање крпљама, шетање стазама медвједа или љековитог биља, и слично, пропраћено домаћом, аутентичном кухињом и агротуризмом, само су неке од понуда које ово, наизглед мало подручје пружа, а које посјетиоцима може приредити незаборавно искуство. Црна Гора је планетарно позната по кањону Невидио. Само због овог дијела ријеке Комарнице, Црну Гору, па и Шавник сваке године посјети најмање 3.000 људи. Али Невидио је постао познат не због активне туристичке кампање локалне туристичке организације, већ због усмених

преорука посјетиоца. Шавник је тренутно познат по Невидиу, а нуди много више.

То што је мед из Буковице проглашен за најбољи свјетски мед довољно говори о богатству флористичког састава по квадратном метру ове регије, које гарантује врхунски квалитет и других производа као што су млијечни производи, због чега дурмиторски скоруп има заштићену ознаку поријекла (ПДО). Тај степен заштите даје му већу вриједност од, на примјер, добро познате његушке пршуте.

Упркос својим небројивим потенцијалима и савршеној географској позицији и природним условима, данас је Шавничка варошица неправедно запостављена и занемарена од стране различитих владајућих структура, па је често окарактерисана као „град духова“, и као успутна станица за Жабљак. Једини развојни правац који је промовисан од стране доносиоца одлука је развој енергетских пројеката, чије би спровођење често значило потпуно брисање аутентичних вриједности овог краја.

У развој локалних заједница није улагано, па су миграције довеле

до тога да, по посљедњем попису из 2011. године, на подручју цијеле општине живи око 2.100 становника. Мотивација мјештана додатно је ослабљена чињеницом да први човек Општине, као и његови блиски сарадници, живе, школују дјецу и плаћају порезе у

другом, већем граду. Дакле, годинама није улагано у путну инфраструктуру, водоводне системе и у друге основне услове за живот у руралном подручју, а културне садржаје, едукацију и подршку за развој предузетништва сувишно је помињати.

Руководство Општине послје толико година неулагања у развој свог краја, једину шансу за просперитет и нова радна мјеста види у изградњи огромне хидроцентрале на ријеци Комарници, разглашавајући како ће овај пројекат спасити Шавник од пропадања. И тако, док се свијет диви природним чудима овог краја, и чека развој праве туристичке понуде, Шавник се суочава с изазовом хидроцентрале и са питањем да ли се дугорочни развој мјеста може темељити на пројектима који доносе несигурност и неизвјесност. Шта ће остати од Шавника ако се уништи његова природна баштина? Је ли ово заиста пут ка просперитету или брз начин да се осиромаше природа зарад краткорочне добити? Ово су питања која Шавничани и Шавничанке, али и сви који цијене нетакнуту љепоту природе, морају поставити себи и својој заједници. Мјештанин Милија Теранић упорно поставља питање: „Да ли је нама будућност да потопимо кањон Комарнице, или да можда наплатимо то што је кањон очуван?“, али одговор од доносиоца одлука изостаје.

Шавник одише скромношћу и јединственим духом који одражава праву сушну брдског менталитета. Овај град, скривен међу планинама и зеленим пропланцима, испреплетан бистрим ријекама, пружа аутентично искуство које се уклапа у дубоко укоријењени црногорски начин живота, и уз своју посебност и географску позицију има све што је потребно да би био

прави балкански центар авантуристичког и агро-руалног одрживог туризма.

Последњих десетак година начињени су први кораци ка валоризацији аутентичних вриједности изградњом еко-села, уређењем и маркирањем планинарских и бициклистичких стаза. За наведне активности, углавном је локално становништво преузело ствари у своје руке, а природа је помогла. На жалост, већина потенцијала и даље чека на праву, паметну валоризацију, чека на одважне младе мјештане или странаце који се доселе у овај крај, да покрену неки облик одрживог туризма на свом прагу и тако инспиришу своје комшије да ураде слично. На срећу, има и таквих примјера.

Рурални предјели, који заправо заузимају највећу површину наше државе, управо нуде савршене могућности за еколошки, одрживи вид туризма током све четири сезоне, али захтијевају да будемо пажљиви при креирању пројеката, садржаја и смјештајних капацитета који треба да рефлектују нашу историју и аутентичност нашег народа, а не да их на било који начин наруше.

Шавник је једно од подручја које још има времена да пригрли своје атрибуте и уз симултано улагање у локалну заједницу и у очување природе, успије да креира побједничку причу о правом развоју у складу са постулатима еколошке Црне Горе. Као што је декларација о еколошкој Црној Гори већ деценијама примјер другим државама налик Костарики, која је заправо успјела да примијени ове постулате и покаже свијету шта значи еколошка, одржива, просперитетна држава, тако и Шавник може постати успјешан примјер развоја руралног подручја.

Црногорско друштво еколога

**Додатак подржало
Министарство
културе и медија
Црне Горе**